

Migratie en arbeidsmarkt (I)

DR. C. P. A. BARTELS* — DRS. M. W. VAN KOLDAM**

Het Nederlandse patroon van interregionale migratie heeft zich in de loop van de tijd sterk gewijzigd. Gaven in de jaren vijftig de perifere en economisch zwakke provincies vertrekoverschotten te zien en het economisch sterkere centrum van het land vestigingsoverschotten, nu is het omgekeerde het geval, hoewel de economische positie van b.v. het Noorden in vergelijking met die van de Randstad niet is veranderd. In een tweedelig artikel zal worden getracht inzicht te geven in de processen en factoren die bepalend zijn voor het binnenlandse migratiepatroon. Daarbij zal de nadruk vallen op het verband tussen de situatie op regionale arbeidsmarkten en migratie. De conclusie van deel I is dat verklaring van het huidige migratiepatroon met behulp van de gebruikelijke economische variabelen te kort schiet. In deel II zal dan ook een nadere analyse worden gepresenteerd van de empirische samenhang tussen migratie en arbeidsmarktindicatoren.

1. Inleiding

De mobiliteit van de bevolking, voor zover tot uiting komend in interregionale migratie, vertoont in de loop der tijd zeker geen stabiel patroon. Zo nemen we in Nederland in de jaren vijftig bij de binnenlandse migratie vestigingsoverschotten waar in de provincies Noord- en Zuid-Holland, welke echter sedert het begin van de jaren zestig zijn omgeslagen in vertrekoverschotten 1). Perifere provincies zoals de drie noordelijke provincies en Zeeland gaven aanvankelijk vertrekoverschotten te zien, maar hebben in de meest recente jaren allemaal te maken met vestigingsoverschotten. Zo'n opmerkelijke ommekeer in het mobiliteitspatroon heeft zich ook in andere landen voorgedaan. Zo kenmerkte de migratie in de Verenigde Staten zich aanvankelijk door vestigingsoverschotten voor de vooral in het Noord-Oosten gelegen agglomeraties, terwijl tegenwoordig juist dunbevolkte, landelijke gebieden vestigingsoverschotten te zien geven. Deze „migration turnaround” heeft in de literatuur de nodige aandacht gekregen 2).

Het oude migratiepatroon binnen Nederland was met conventionele economische theorie in elk geval gedeeltelijk te verklaren. Economische motieven, zoals het vergroten van de kans op werk en het verbeteren van de inkomenspositie, konden de trek van economisch zwakke regio's naar het economisch sterkere centrum van het land verklaren. Het patroon van de laatste jaren lijkt erop te duiden dat het relatieve belang van de economische factoren sterk is verminderd.

In dit tweedelige artikel willen we een aantal kenmerken van recente ontwikkelingen in het binnenlandse migratiepatroon in Nederland onderzoeken. Aldus hopen we meer inzicht te geven in de processen, die zich op dit gebied voltrekken, en in factoren welke hierbij bepalend zijn. Het verkrijgen van dat inzicht is om een aantal redenen erg gewenst. Zo is voor prognoses van regionale arbeidsmarktsituaties migratie een belangrijke bepalende factor. Daarnaast is het ruimtelijke-orderingsbeleid van de centrale overheid, met name de ruimtelijke verdeling van woningbouwprogramma's, gebaseerd op verwachtingen omtrent het toekomstige migratiepatroon. Verder voert de centrale overheid een beleid waarbij sommige typen migratie wel en andere niet met

financiële prikkels worden gestimuleerd, die onnodig zijn als migratieprocessen vrijwel autonoom verlopen.

Bij de uitwerking van het thema is een economische invalshoek gekozen. Het gaat ons erom te achterhalen in hoeverre economische variabelen het migratiepatroon en fluctuaties daarin, kunnen verklaren. Relevant is in dit verband met name de samenhang tussen de situatie op regionale arbeidsmarkten en het migratiepatroon.

Alvorens deze samenhang te beschouwen, gaan we in dit eerste deel eerst iets uitvoeriger in op de relevantie van de bestudering van het migratieverschijnsel voor een aantal probleemvelden. Daarna bespreken we beknopt wat de economische theorie te bieden heeft voor het bestuderen van deze samenhang. Aan de hand van recente Nederlandse gegevens confronteren we de theorie met de praktijk. Hierbij hanteren we eerst een globaal verkennende methode. In het deel II van dit artikel, dat volgende week in *ESB* zal verschijnen, presenteren we een meer gedetailleerde, statistische benadering. Ter afsluiting gaan we ook in op eventuele implicaties die voor de regionale politiek uit deze studie zijn af te leiden.

2. Relevantie van bestudering van het migratieverschijnsel

De migratie van personen is in de regionale economie een gevestigd studieobject geworden. Wat daarbij opvalt is dat de aandacht voornamelijk uitgaat naar de factoren die migratie bepalen. De gevolgen van migratie komen veel minder vaak ter sprake. Om te bepalen hoe relevant bestudering van het

* Medewerker aan de Economische Faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen.

** Onlangs afgestudeerd aan de Rijksuniversiteit Groningen. Aan de inbreng van de heer Van Koldam ligt zijn doctoraalscriptie ten grondslag.

1) Zie voor verdere informatie C.P.A. Bartels, *Regio's aan het werk. Ontwikkelingen in de ruimtelijke spreiding van economische activiteiten in Nederland*, Voorstudie voor de WRR, Den Haag, 1980.

2) Zie b.v. het recente themanummer van de *International Regional Science Review*, vol. 2, nr. 2.

migratieverschijnsel is, is het zinvol bij een aantal gevolgen ervan stil te staan.

In de eerste plaats kunnen we wijzen op het feit dat migratie in verschillende provincies zeer belangrijk is als component van de bevolkingsgroei. Met de terugval van de natuurlijke aanwas, is de aanwas ten gevolge van binnenlandse migratie in provincies als Groningen, Friesland en Zeeland in de meest recente jaren zelfs overheersend geworden 3). Prognoses van het toekomstig verloop van de regionale bevolking vereisen daarom een goed inzicht in het migratieproces. Zulke bevolkingsprognoses zijn voor diverse doeleinden erg belangrijk. Verschillende onderdelen van het overheidsbeleid zijn voor hun ruimtelijke planning van deze prognoses afhankelijk. Zo zijn de taakstellingen van het ruimtelijke-orderingsbeleid, met name die ten aanzien van de woningbouw, gebaseerd op verwachtingen omtrent het bevolkingsverloop en vooral het toekomstige migratiepatroon 4). Verder valt te denken aan het beleid op het gebied van onderwijs en aan andere maatschappelijke voorzieningen. Behalve de overheid heeft ook het particuliere bedrijfsleven baat bij betrouwbare bevolkingsprognoses, vooral waar het gaat om het plannen van lokale of regionale verzorgende activiteiten. De ontwikkeling van deze activiteiten is immers in sterke mate afhankelijk van de bevolkingsontwikkeling.

In de tweede plaats beïnvloedt de migratie van personen de regionale arbeidsmarktsituatie, voor een deel direct en voor een deel met een zekere vertraging. Immers, een vestigingsoverschot van migranten vergroot het regionale arbeidsaanbod. Om aan te geven hoe belangrijk de migratiecomponent in het arbeidsaanbod kan zijn, geven we een voorbeeld. In de periode 1971-1977 nam de beroepsbevolking in de drie noordelijke provincies met ongeveer 12.000 personen toe ten gevolge van migratie. In dezelfde periode groeide het aantal geregistreerde werklozen met ongeveer 14.000. Zonder te willen suggereren dat tussen deze cijfers een causaal verband bestaat, blijkt het migratieverschijnsel kwantitatief zo belangrijk te zijn dat verdere studie niet misplaatst is. Daarnaast is ook het kwalitatieve aspect van belang. De migratiepatronen van beroepsgroepen, of van groepen met een bepaald opleidingsniveau, kunnen bijvoorbeeld verschillen. Dit kan voor de regionale arbeidsmarkt belangrijke consequenties hebben. Het regionaal-economische beleid van de centrale overheid is tot nu toe in de eerste plaats een werkgelegenheidsbeleid geweest. Het uitgangspunt was dat bepaalde regio's, vooral door hun ligging, niet autonoom voldoende werk voor hun inwoners zouden kunnen leveren zodat overheidsoptreden wenselijk werd geacht. Het nieuwe migratiepatroon confronteert echter verschillende regio's, waaronder ook de traditioneel zwakke, met de taak om naast de autochtone bevolkingsgroei ook aan een soms even sterke allochtone aanwas kansen op werk te bieden. Omdat de ruimtelijke spreiding van arbeidsplaatsen in het verleden maar weinig ten gunste van perifere regio's veranderde 5), kunnen we verwachten dat deze starheid ook in de toekomst zal blijven bestaan. Dat geeft aanleiding tot de vraagstelling of het regionale beleid ook niet doelgerichter de aanbodkant van de regionale arbeidsmarkt zou moeten beïnvloeden.

In de derde plaats speelt de zeer belangrijke vraag in hoeverre migratieoverschotten als groei-inducerende factor werkzaam zijn. We krijgen hier te maken met een „kip-ei-probleem”: enerzijds wordt migratie bepaald door o.a. de werkgelegenheidsattractie van een regio, anderzijds vormen het aanbod van arbeidskrachten (inclusief migranten) en de hiermee verband houdende afzetmarkt voor verzorgende activiteiten mogelijk een attractie voor de vestiging en de uitbreiding van economische activiteiten. Het verband tussen arbeidsaanbod en groeimogelijkheden stoelt met name op de neoklassieke visie op het regionale-groeiproces. In deze visie baseert men zich op een aanbodmodel, waarin de aanwezigheid van productiefactoren de groeipotentie van de regio's bepaalt. Als de causaliteit inderdaad overwegend deze richting heeft, zouden migratieoverschotten van heden kunnen duiden op de snelle groeiers van straks. Hetgeen voor sommi-

ge perifere regio's een revolutionaire verandering in hun relatieve positie zou impliceren. We zullen in deze bijdrage geen poging doen om dit erg intrigerende vraagstuk verder uit te diepen vanwege van de complexiteit ervan.

Tot zover enkele gevolgen van het migratieverschijnsel. Deze zijn volgens ons voldoende belangrijk om een enigszins diepgaande analyse van migratiegegevens te rechtvaardigen.

3. De arbeidsmarkt als medebepalende factor voor migratie

In de vorige paragraaf noemden we enkele consequenties van migratie voor de regionale economie. In deze paragraaf willen we ingaan op het omgekeerde verband: welke (vooral) economische variabelen bepalen mede het migratiepatroon? Hoewel onze aandacht dus primair uitgaat naar economische determinanten, zullen we ook andere aspecten in de beschouwing betrekken om zo tot een vollediger beeld van het achterliggende proces te komen.

We zullen onder migratie verstaan een verandering van woonplaats, waarbij bepaalde geografische grenzen worden overschreden. Bij de empirische uitwerking zullen we voor provinciale grenzen kiezen, zodat het interprovinciale migratiepatroon hier centraal staat. Verder beperken wij ons tot de binnenlandse migratie; de migratie vanuit en naar andere landen komt hier dus verder niet ter sprake.

De interprovinciale migratie zou theoretisch nog zijn op te splitsen in werk- en woonmigratie, afhankelijk van de motieven. Met werkmigratie geven we aan dat bij de verhuizing tevens van werkkring wordt veranderd, bij woonmigratie gebeurt dit niet. Bij woonmigratie valt vooral te denken aan suburbanisatie vanuit de grotere agglomeraties, waarbij men in deze agglomeraties blijft werken. Deze mogelijkheid speelt natuurlijk vooral een rol bij intraprovinciale migratie en bij interprovinciale verhuizing over korte afstanden. Met de hier gebruikte gegevens zijn deze twee typen migratie niet van elkaar te scheiden. De Langen en Verster maken dit onderscheid wel 7). We zullen daarom bij het analyseren van de migratiegegevens, en met name bij het aangeven van mogelijke determinanten, zoveel mogelijk met dit belangrijke onderscheid rekening houden.

De bestudering van migratie vanuit een economische invalshoek heeft een ontwikkeling te zien gegeven van een partiële naar een meer integrale aanpak. We baseren ons bij de volgende bespreking gedeeltelijk op Greenwood 8) en op Hart 9). In de partiële aanpak wordt alleen aandacht gegeven aan de migratie van arbeidskrachten, die om economische motieven elders werk en een nieuwe woonplaats zoeken. De theorie neemt voor de eenvoud aan dat onderlinge verschillen tussen arbeidskrachten verwaarloosbaar zijn, m.a.w. arbeid is homogeen. In de neoklassieke visie reageert het aanbod van productiefactoren op de reële beloningsvoet. Omdat deze beloningsvoet volledig flexibel wordt verondersteld, is permanente structurele werkloosheid in deze visie ondenkbaar. Migratie van arbeidskrachten vindt plaats als reactie op interregionale loonverschillen. De verwachting die hieruit voortvloeit luidt:

$$\frac{\delta M_{rr'}}{\delta (I_r, -I_r)} > 0 \quad (1)$$

3) Zie Bartels, op. cit., 1980.

4) Zie *Derde Nota over de ruimtelijke ordening, deel 2a: beleidsvoornemens* (Verstedelijkingsnota), Staatsuitgeverij, Den Haag, 1976.

5) Zie Bartels, op. cit., 1980.

6) Zie voor een uitvoeriger behandeling Bartels, op. cit., 1980.

7) M. de Langen en A.C.P. Verster, *Ruimtelijk gedrag van werkers in West-Nederland*, Nederlands Economisch Instituut, Rotterdam, 1979.

8) M.J. Greenwood, Research on internal migration in the United States: a survey, *Journal of Economic Literature*, 1975, vol. 13, biz. 397-433.

9) R. A. Hart, Interregional economic migration, *Journal of Regional Science*, 1975, vol. 15.

waarin:

M_{rr} = de migratie van regio r naar regio r'; en
 l_r = het loonniveau in regio r.

In de keynesiaanse visie op migratie wordt de mogelijkheid van structurele onevenwichtigheid op arbeidsmarkten wél erkend. Daarom wordt als tweede economische factor geïntroduceerd het werkloosheidsniveau in regio's, waarbij de verwachting is dat arbeidskrachten migreren van regio's met hoge werkloosheid naar regio's met lage werkloosheid:

$$\frac{\delta M_{rr'}}{(w_r - w_{r'})} > 0 \quad (2)$$

waarin:

w_r = relatief werkloosheidsniveau in regio r.

Soms wordt als derde factor nog toegevoegd de bestaande vacatures, als maatstaf voor de vraag naar arbeidskrachten in regio's, waarbij de verwachting is dat arbeidskrachten migreren van regio's met een relatief geringe openstaande vraag naar regio's met een relatief grotere openstaande vraag:

$$\frac{\delta M_{rr'}}{\delta (V_r - V_r')} > 0 \quad (3)$$

waarin:

V_r = relatieve aantal vacatures in regio r.

In de meer integrale visie op migratie wordt een veel minder beperkt uitgangspunt gekozen:

- behalve migratie van arbeidskrachten is er ook belangrijke mobiliteit van andere bevolkingsgroepen (studenten, bejaarden);
- arbeidskrachten verschillen onderling, zodat de factor arbeid als heterogeen moet worden beschouwd;
- behalve economische factoren beïnvloeden andere determinanten de migratiebeslissing.

Een nog steeds voornamelijk theoretische vertegenwoordiger van deze integrale visie is de „human capital”-school. Deze visie beschouwt migratie als een investering, waaraan kosten en opbrengsten zijn verbonden, zowel geldelijke als niet-geldelijke. De investering wordt gedaan als de contante waarde van de opbrengst die van de kosten overtreft. Deze theorie is duidelijk toegespitst op het analyseren van beslissingen die individuen nemen. Voor een hoger aggregatieniveau is de operationaliteit van deze theorie erg beperkt. Een tweede vertegenwoordiger van de integrale aanpak probeert juist deze operationaliteit als uitgangspunt te nemen. We zouden kunnen spreken van een pragmatisch-empiristische benadering, waarbij men probeert het empirisch waarneembare migratiepatroon aan de hand van plausibel geachte economische en niet-economische factoren te verklaren. Deze empiristische benadering impliceert dat vaak wordt gewerkt met nogal ruwe indicatoren ter benadering van veelal erg gecompliceerde theoretische factoren. Deze studie kan als voorbeeld van zo'n empiristische aanpak worden beschouwd (zie verder deel II).

Omdat we met zo'n benadering verschillende kanten uit kunnen, willen we hier enkele van de belangrijkste door ons gemaakte keuzen vermelden.

1. We zullen steeds interprovinciale migratiestromen beschouwen, en dus geen migratiesaldi zoals vaak gebeurt. Voordelen van stromen boven saldi zijn dat:
 - we beter de bepalende determinanten kunnen achterhalen, bijvoorbeeld in het geval dat deze zowel de in als de uitgaande stroom beïnvloeden;
 - we een beter inzicht krijgen in fluctuaties in de mobiliteit in de loop der tijd;

— bij de analyse van stromen meer aandacht wordt gegeven aan het feit dat migratie een tweerichtingsproces is, en niet in één richting plaatsvindt zoals de partiële economische visie impliceert.

2. We zullen proberen, althans gedeeltelijk, rekening te houden met *de heterogeniteit* van migratie. Dat doen we door afzonderlijk gegevens voor beroepsgroepen en opleidingsniveaus te bestuderen.
3. We benadrukken sterk *de dynamiek* van het migratieproces, door veel aandacht te schenken aan temporele veranderingen in de migratiestromen en in de waarden van de achterliggende determinanten. Wat deze laatste betreft komt vooral de invloed van *veranderingen in de arbeidsmarktsituatie* op de ruimtelijke mobiliteit ter sprake.
4. Wat de economische determinanten betreft beperken we ons tot *arbeidsmarktindicatoren*. Voor de bestudering van migratie in recente jaren menen we te kunnen afzien van interregionale loonverschillen omdat interregionale loonverschillen, in elk geval voor identieke functies, in Nederland waarschijnlijk gering zijn. Bestaande interregionale verschillen in gemiddeld loon of inkomen zijn immers grotendeels te verklaren uit verschillen in bedrijfsstructuur, dus uit de samenstelling van de beroepsbevolking 10). Daarentegen zijn de regionale verschillen in arbeidsmarktsituaties wél erg opvallend, zodat we arbeidsmarktindicatoren als belangrijker beschouwen.

We zullen in de volgende paragraaf eerst een verkennende analyse uitvoeren van een aantal recente gegevens omtrent de binnenlandse migratie in Nederland. We gaan voor deze gegevens na in hoeverre een partiële economische benadering, waarin verschillen in arbeidsmarktsituaties tussen regio's en veranderingen op regionale arbeidsmarkten in de loop der tijd centraal staan, opvallende kenmerken van de migratiegegevens kan verklaren. Later zullen we de analyse dan voor één geval uitbreiden in een meer integrale richting.

4. Arbeidsmarkt en migratie in de jaren zeventig

Om de migratie van personen te kunnen plaatsen tegen de achtergrond van de arbeidsmarktsituatie is vooral de migratie van arbeidskrachten relevant. Omdat bij mannen de deelneming aan het arbeidsproces veel hoger ligt dan bij vrouwen, zullen we allereerst de migratie van mannen met een beroep bestuderen. Een opsplitsing naar beroepsgroepen is eveneens beschikbaar, zowel voor migranten als voor bijvoorbeeld werklozen. De moeilijkheid is dat de aansluiting tussen beide gebrekkig is. We volstaan daarom voorlopig met de geaggregeerde cijfers.

Laten we allereerst enkele relevante kenmerken van de provinciale en nationale arbeidsmarkten in de jaren zeventig bezien. Op dit niveau van analyse hanteren we een tweetal ruwe indicatoren voor de mate van onevenwichtigheid op de arbeidsmarkt: het relatieve aantal werklozen en het relatieve aantal vacatures, voor de bestudeerde bevolkingsgroep (mannen). Tabel 1 geeft de waarden van deze indicatoren voor Nederland als geheel en per provincie. We analyseren de gegevens die betrekking hebben op de jaren 1971 t/m 1977, omdat voor deze periode een doorlopende reeks migratiecijfers beschikbaar is, die ook uit te splitsen zijn naar beroepsgroep (deze uitsplitsing gebruiken we verderop).

10) Zie C.P.A. Bartels, *Economic aspects of regional welfare: income distribution and unemployment*, Nijhoff, Leiden, 1977; en J. Oosterhaven en J. van Loon, Sectoral structure and regional wage differentials: a shift and share analysis on 40 Dutch regions for 1973, *TESG*, 1979, vol. 70, blz. 3-16.

Tabel 1. Arbeidsreserve en vacatures (mannen) a)

Provincie	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977 c)
Groningen	3,2 0,7	4,2 0,7	3,7 0,6	4,4 1,0	5,8 0,7	6,5 0,7	6,1 0,8
Friesland	2,7 1,4	3,5 0,7	3,1 0,9	4,4 0,7	5,9 0,3	6,0 0,5	4,6 0,7
Drenthe	3,3 1,0	4,3 0,5	3,6 1,1	5,4 0,7	7,2 0,3	7,1 0,5	6,5 0,9
Overijssel b)	1,9 2,2	3,1 0,8	2,9 1,1	3,6 1,2	5,4 0,5	5,1 0,7	4,3 1,1
Gelderland	1,2 1,7	2,2 1,0	2,1 1,4	2,9 1,2	4,6 0,6	4,7 0,7	4,0 0,8
Utrecht	1,0 2,4	1,7 1,3	1,7 1,3	1,7 1,6	2,3 1,0	2,5 1,1	2,3 1,6
Noord-Holland	1,3 1,8	2,3 1,0	2,3 1,1	2,3 1,4	3,1 1,1	3,2 1,2	2,8 1,5
Zuid-Holland	1,1 2,6	2,2 1,4	2,3 1,4	2,2 1,9	2,9 1,6	3,6 1,1	3,5 1,4
Zeeland	1,6 1,9	3,1 0,7	2,6 1,0	2,7 1,5	3,1 1,0	3,6 1,0	3,5 1,5
Noord-Brabant	1,9 2,2	3,2 1,1	3,3 1,4	4,3 1,4	6,2 0,6	6,0 0,8	5,1 1,1
Limburg	1,7 1,9	2,8 1,0	2,9 1,3	4,4 1,1	7,0 0,5	7,0 0,6	6,8 0,7
Nederland	1,6 2,0	2,6 1,1	2,6 1,2	3,1 1,4	4,4 0,9	4,6 0,9	4,1 1,2

a) Per provincie betreft de bovenste rij de geregistreerde mannelijke arbeidsreserve in procenten voor de totale mannelijke beroepsbevolking en de onderste rij de vacatures voor mannen in procenten van de totale mannelijke beroepsbevolking. In beide gevallen betreft het jaargemiddelden.

b) Inclusief de Zuidelijke IJsselmeerpolders.

c) Voor 1977 waren alleen cijfers betreffende de werkloosheid beschikbaar en voor 1976 zowel van de werkloosheid als van de geregistreerde arbeidsreserve. Op grond van de verschillen tussen beide in 1976 en van de werkloosheidscijfers voor 1977 is een schatting gemaakt van de geregistreerde arbeidsreserve in 1977.

Bron: *Arbeidsmarktbeschrijvingen* (DBA).

De landelijke arbeidsmarkt voor mannen gaf tot 1976 een stijgende werkloosheid te zien, met de grootste stijgingen in 1972 en in 1975. In 1971 overtrof het aantal vacatures nog de werkloosheid. Daarna was dat niet langer het geval en lag het vacaturepercentage rond de 1%.

Uit de provinciale cijfers kunnen we afleiden in welke provincies we volgens de economische theorie van de migratie veel vertrek of veel vestiging van arbeidskrachten mogen verwachten. Volgens de theorie is in regio's met een relatief hoge werkloosheid en/of relatief weinig vacatures op grond van economische motieven vestiging onaantrekkelijk en vertrek aantrekkelijk. In regio's met een relatief lage werkloosheid en/of relatief veel vacatures is op grond van economische motieven vestiging aantrekkelijk en vertrek onaantrekkelijk. Welk migratiebeeld zouden we op grond hiervan mogen verwachten? Bij het beantwoorden van deze vraag moeten we een onderscheid maken tussen de situatie vóór 1972 en die daarna.

Vóór 1972 was in de meeste provincies nog sprake van een aanbodoverschot. Bij deze situatie zou, volgens bovenstaande verwachting, een relatief grote immigratie van arbeidskrachten in en een relatief geringe emigratie van arbeidskrachten uit de provincies Utrecht, Zuid-Holland, Gelderland en Noord-Holland passen. Verder zouden we relatief veel emigranten uit en weinig immigranten in de noordelijke provincies verwachten. De overige provincies namen een tussenpositie in: ten opzichte van provincies Utrecht, Zuid-Holland, Noord-Holland, en Gelderland was er reden voor vertrek, ten opzichte van de noordelijke provincies reden voor vestiging.

Vanaf 1972 registreren we overal aanbodoverschotten. De mogelijkheden voor inkomende migranten zijn dan overal minder geworden, zodat we een daling van de mobiliteit mogen verwachten. Wat het interregionale migratiepatroon betreft zijn vanuit arbeidsmarkttoegpunt de aantrekkelijkste provincies dan Utrecht, Zuid-Holland, Noord-Holland en

recent ook Zeeland; en de onaantrekkelijkste Groningen, Friesland, Drenthe en Limburg.

In welke mate voldoet het werkelijke patroon van de arbeidsmigratie nu aan deze verwachtingen? Om dit te beoordelen zijn in tabel 2 vertrekansen (aantal emigranten gedeeld door beroepsbevolking in de provincie van vertrek) en vestigingskansen (aantal immigranten gedeeld door de beroepsbevolking in de provincie van vestiging) per provincie, en ook voor het gehele land samengebracht.

Tabel 2. Migratiekansen van mannen „met beroep” (× 100) a)

Provincie	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977
Groningen	2,4 2,7	2,2 2,4	2,3 2,4	2,4 2,3	2,1 2,1	2,2 1,9	2,1 1,9
Friesland	2,1 1,9	2,2 1,6	2,4 1,6	2,2 1,6	2,2 1,5	2,0 1,5	2,3 1,4
Drenthe	3,8 2,8	3,5 2,6	3,8 2,5	3,8 2,6	3,3 2,4	3,2 2,4	3,1 2,5
Overijssel	2,4 2,2	2,2 2,1	2,2 2,0	2,2 2,0	1,8 1,7	1,8 1,6	1,8 1,6
Gelderland	3,1 2,6	3,1 2,5	3,0 2,4	2,8 2,4	2,5 2,3	2,5 2,2	2,4 2,0
Utrecht	4,1 4,0	4,1 3,6	4,3 3,7	4,1 3,8	3,7 3,3	3,5 3,4	3,1 3,3
Noord-Holland	1,9 2,2	1,8 2,1	1,6 2,2	1,7 2,1	1,7 2,0	1,6 1,8	1,4 1,9
Zuid-Holland	1,7 1,8	1,4 1,8	1,4 1,9	1,4 1,8	1,4 1,7	1,3 1,6	1,2 1,5
Zeeland	3,0 2,1	2,5 2,0	2,7 2,0	2,9 2,0	3,1 1,8	2,7 1,8	2,8 1,8
Noord-Brabant	2,1 1,5	2,1 1,4	2,2 1,3	2,1 1,3	1,8 1,2	1,8 1,2	1,6 1,1
Limburg	1,8 1,9	1,7 1,6	1,6 1,3	1,5 1,3	1,4 1,2	1,4 1,2	1,4 1,2
Nederland	2,3 2,2	2,2 2,0	2,2 2,0	2,1 2,0	1,9 1,8	1,9 1,8	1,8 1,7

a) De getallen hebben alleen betrekking op de interprovinciale migratie. Per provincie staan op de eerste regel de vestigingskansen, op de tweede de vertrekansen.

Bron: CBS, *Statistiek van de binnenlandse migratie*, serie D.1.2 en serie D.2.2.

Uit de landelijke cijfers blijkt allereerst dat de totale mobiliteit van arbeidskrachten vanaf 1972 steeds verder is afgenomen. De grootste dalingen traden op tussen 1971 en 1972 en tussen 1974 en 1975. Dit waren ook de perioden waarin de toestand op de landelijke arbeidsmarkt het sterkst verslechterde: de kloof tussen het aantal werklozen en het aantal vacatures verwijdde zich toen het meest. Deze partiële correlatie suggereert een *ontmoedigingseffect*: een algemeen sterk verslechterende arbeidsmarktsituatie veroorzaakt een dalende arbeidsmobiliteit. Later komen we op deze mogelijke samenhang nog terug.

Uit de provinciale migratiekansen blijkt dat deze dalende tendens zich vrijwel overal heeft voorgedaan. De vertrekansen daalden het sterkst in Groningen en Limburg, allebei provincies met een zeer ongunstige arbeidsmarktsituatie. Ze daalden weinig in Zeeland en in Noord- en Zuid-Holland, alle drie provincies met een gunstige arbeidsmarktsituatie. De vestigingskansen waren alleen in Friesland in 1977 hoger dan in 1971. Redelijk stabiel waren ze in Groningen en Zeeland, terwijl ze het sterkst daalden in Gelderland en Utrecht.

We gaan vervolgens na of de geconstateerde interregionale verschillen in de migratiekansen aansluiten bij de eerder geformuleerde verwachtingen. Over de gehele periode geven alleen Noord- en Zuid-Holland voortdurend een vertrekoverschot van arbeidskrachten te zien, dat is toe te schrijven aan relatief lage vestigingskansen. In de andere provincies zien we bijna steeds vestigingsoverschotten. Hierbij vallen de hoge

vestigingskansen in Drenthe en Utrecht op en verder de omslag in Utrecht naar een vertrekoverschot in 1977, en de lage vertrekkansen in Noord-Brabant, Limburg en Friesland. Vrijwel al deze constatering is tegengesteld aan de verwachtingen die we op basis van de economische motivering van migratie formuleerden. Is daarmee het verwachte verband met het regionale arbeidsmarktgebeuren geheel ontkracht? We moeten oppassen om al te snel zo'n conclusie te trekken. De bovenstaande analyse is nog maar ruw en partieel. We hebben immers géén rekening gehouden met wellicht omvangrijke migratie over korte afstand, waarbij men niet van baan verandert (suburbanisatie b.v. Groningen naar Drenthe, en van het Westen naar Zeeland, Noord-Brabant, Gelderland en Friesland). Toch kan ook deze factor niet verklaren dat een provincie als Groningen recent vestigingsoverschotten heeft, hetgeen vanuit economisch gezichtspunt paradoxaal lijkt. Ook hebben we géén rekening gehouden met de heterogeniteit van de factor arbeid. Doen we dat wèl, dan zouden kwalitatieve discrepanties op regionale arbeidsmarkten het waargenomen patroon wellicht beter kunnen verklaren.

Om het punt van interprovinciale suburbanisatie wat uit te diepen, hebben we een deel van de migratie over lange afstand ook afzonderlijk bekeken. Op het punt van de heterogeniteit van arbeid komen we in de volgende paragraaf terug.

Tabel 3. Migratiekansen tussen de noordelijke en de centraal-westelijke provincies voor mannen „met beroep” (× 10.000) a)

Naar/uit	Uit/naar	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977
Utrecht	Groningen	18 11	13 10	9 11	9 12	9 11	8 10	8 11
	Friesland	10 15	10 15	10 16	9 18	8 16	10 16	8 21
	Drenthe	13 20	14 17	12 23	13 22	12 17	10 20	11 22
Noord-Holland	Groningen	31 32	21 28	22 33	22 34	20 30	20 26	20 26
	Friesland	36 50	28 55	26 62	29 56	26 54	29 47	26 57
	Drenthe	25 45	23 40	20 42	21 47	21 41	20 39	22 40
Zuid-Holland	Groningen	28 33	24 31	21 38	21 39	19 27	18 28	18 33
	Friesland	23 33	18 37	17 46	17 38	18 34	19 30	16 31
	Drenthe	29 51	22 47	21 57	21 62	24 40	19 45	20 43

a) Telkens staat op de eerste regel de migratie van het Noorden naar een van de centraal-westelijke provincies, op de tweede regel de migratie van de betreffende centraal-westelijke provincie naar het Noorden.

Bron: CBS, *Statistiek van de binnenlandse migratie*, serie D.1.2 en serie D.2.2.

Als voorbeeld van lange-afstandsmigratie bezien we de mobiliteit van arbeidskrachten tussen de drie centraal-westelijke (Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht) en de drie noordelijke provincies (Friesland, Groningen, Drenthe). Migratie, die leidt tot forensisme en die dus niet het gevolg is van de situatie op regionale arbeidsmarkten, zal in deze migratiestromen weinig voorkomen. Tabel 3 geeft de betreffende migratiekansen. Wat lezen we uit deze tabel af?

- De migratie van het Noorden naar de centraal-westelijke provincies is afgenomen, met een scherpe daling van 1971 naar 1972. Deze daling sluit aan bij de eerder vermelde algemene mobiliteitstendens en bij de verslechtering van de arbeidsmarkt in de centraal-westelijke provincies.
- De migratie van de centraal-westelijke provincies naar het Noorden fluctueert zonder een duidelijke trend te vertonen. Van een extra ontmoediging door de hogere werkloosheidsniveaus in het Noorden of een extra aanmoedi-

ging door de verslechterde toestand op de westelijke arbeidsmarkt blijkt dus niets.

- In tegenstelling tot de verwachting op basis van verschillen in arbeidsmarktsituaties, geven alle negen interprovinciale saldi permanent (behalve in het geval Groningen-Utrecht) een vestigingsoverschot voor het Noorden aan.

Deze bevindingen met betrekking tot lange-afstandsmigratie tonen aan dat de eerder aangeduide paradoxen tussen het migratiegedrag en de economische migratietheorie niet zijn toe te schrijven aan een mogelijke vertekening, die voortkomt uit bepaalde suburbanisatieprocessen. We gaan daarom vervolgens na of met de heterogeniteit voor de factor arbeid deze paradoxen wel kunnen worden verklaard.

5. Migratie en arbeidsmarkt voor een specifieke beroepsgroep: bouwvakkers

Hoewel de migratietheorie, die in het voorgaande is beschreven, geen rekening houdt met verschillen tussen groepen arbeidskrachten, sluit zij wellicht beter aan bij de werkelijkheid als we bepaalde segmenten van de arbeidsmarkt beschouwen. Met de beschikbare gegevens voor de hier bestudeerde periode leek het alleen voor de beroepsgroep bouwvakkers mogelijk zowel de migratie, als de discrepanties op regionale arbeidsmarkten te analyseren. Indicatoren voor de discrepanties zijn, voor zover beschikbaar, weergegeven in tabel 4 (cijfers m.b.t. de vacatures ontbreken in sommige gevallen). De migratiekansen zijn samengebracht in tabel 5.

Tabel 4. Arbeidsreserve en vacatures van bouwvakarbeiders a)

Provincie	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977
Groningen	6,6 1,3	9,1 1,0	7,9 1,3	12,1 0,9	13,9 0,8	14,3 1,4	11,7
Friesland	5,7 1,2	7,6 0,8	6,7 1,2	11,2 0,5	13,7 0,3	12,4 1,5	9,0
Drenthe	5,4 1,7	7,8 1,5	7,4 2,5	13,9 0,7	20,8 0,6	13,4 1,9	11,1
Overijssel b)	4,1 2,1	7,7 1,0	7,3 1,3	11,8 0,9	15,3 0,6	10,3 1,8	7,1
Gelderland	2,7	5,5	5,2	9,1	14,0	9,2	6,1
Utrecht	2,0 3,0	4,2 2,0	3,9 2,3	4,7 1,8	5,8 1,6	4,6 3,0	2,7
Noord-Holland	2,4	5,6	4,9	4,9	5,6	5,1	3,4
Zuid-Holland	2,0 3,6	5,1 2,0	4,9 2,3	4,8 2,8	5,4 2,5	6,6 3,3	4,1
Zeeland	2,4 2,8	7,2 0,8	5,2 1,8	6,2 1,7	5,8 1,9	5,5 3,6	4,6
Noord-Brabant	5,1 2,8	9,5 1,7	9,5 1,8	14,6 1,2	17,7 0,8	13,8 1,8	11,0
Limburg	3,5	7,0	8,0	14,2	19,8	17,1	15,7

a) Per provincie geeft de eerste regel de arbeidsreserve (mannen en vrouwen) in procenten van de beroepsbevolking in de bouw (mannen en vrouwen), en de tweede regel de vacatures voor mannelijke bouwvakkers in procenten van de beroepsbevolking in de bouw (mannen en vrouwen). Zoals uit de tabel blijkt zijn gegevens over de vacatures niet steeds beschikbaar.

b) Inclusief de Zuidelijke IJsselmeerpolders.

Bronnen: *Arbeidsmarktbeschrijvingen* (DBA) en Econ. Inst. voor de Bouwnijverheid.

Uit de arbeidsmarktgegevens blijkt in de eerste plaats een soortgelijk beeld als uit tabel 1: in 1971 was er in sommige provincies per saldo nog sprake van een vraagoverschot, vanaf 1972 is dat niet meer het geval. De werkloosheid in de bouw liep in de jaren zeventig echter veel sneller op dan de totale werkloosheid; vooral buiten de drie centraal-westelijke provincies, Zeeland en Gelderland werden zeer hoge werk-

Tabel 5. Interprovinciale migratiekansen voor bouwvakbeiders ($\times 10.000$) a)

Provincie	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977
Groningen	76 89	77 73	101 87	91 92	67 84	104 82	108 121
Friesland	68 62	78 41	87 58	72 62	58 50	70 59	68 40
Drenthe	92 83	87 90	103 95	109 82	96 68	98 86	117 80
Overijssel	56 59	50 51	69 67	54 59	50 50	53 46	46 46
Gelderland	62 70	58 64	70 79	66 77	50 72	55 62	54 52
Utrecht	100 137	98 121	96 121	115 134	103 143	118 137	86 140
Noord-Holland	54 69	48 72	48 90	61 91	53 101	61 94	54 101
Zuid-Holland	52 62	42 64	48 80	52 87	47 62	46 78	48 79
Zeeland	72 60	58 54	69 54	95 46	97 39	106 51	158 54
Noord-Brabant	42 34	37 32	55 29	44 34	35 27	41 28	39 35
Limburg	53 49	59 42	64 55	47 50	43 39	41 40	48 40

a) Per provincie staan op de eerste regel de vestigingskansen, op de tweede de vertrekken. De migratiekansen hebben alleen betrekking op mannen en zijn berekend door de absolute migratiecijfers te delen door de beroepsbevolking (mannen en vrouwen) in de bouw per provincie.

loosheidsniveaus geregistreerd. Deze laatste provincies lijken daarom a priori voor bouwvakkers bij migratie uit economische motieven het aantrekkelijkst.

De realiteit sluit echter, zoals tabel 5 aantoont, slecht bij deze verwachting aan. Vier van de vijf economisch aantrekkelijke provincies gaven steeds vertrekoverschotten te zien. Zeeland was de uitzondering met een permanent vestigingsoverschot. In deze groep waren voor Noord-Holland, Zuid-Holland en Gelderland de vestigingskansen bijzonder laag. In de overige provincies was de arbeidsmarkt voor bouwvakkers erg ongunstig. Toch nemen we hier vrijwel steeds vestigingsoverschotten waar. Alleen in het geval van Groningen is dat minder duidelijk. Voor deze beroepsgroep sluiten economische theorie en werkelijkheid dus evenmin bij elkaar aan als voor de eerder besproken geaggregeerde cijfers.

6. Conclusie

De besproken migratiecijfers blijken slecht aan te sluiten bij een eng-economische verklaring van de migratie van arbeidskrachten. Alleen de daling van deze vorm van ruimtelijke mobiliteit bij een verslechtering van de toestand op de arbeidsmarkten, sluit goed aan bij de economische theorie (al trad deze samenhang voor bouwvakkers juist *niet* op). Bij de richting van de interprovinciale migratie van arbeidskrachten vonden we een paradox tussen theorie en werkelijkheid. Blijkbaar draagt de economische theorie aan de verklaring van arbeidsmigratie maar weinig bij, behalve wat het dynamische aspect van dit type migratie betreft. In deel II van dit artikel gaan we daarom na op welke wijze bovenstaande resultaten in een meer omvattende analyse kunnen worden geplaatst.

C.P.A. Bartels
M.W. van Koldam